

JAKUB WÓDKA

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk
ORCID: 0000-0003-3926-0814
kwodka@yahoo.com

Polityka Turcji w rejonie Morza Czarnego – relacje z Ukrainą a miękkie równoważenie Rosji

Turkish policy vis-à-vis the Black Sea – relations
with Ukraine and soft balancing against Russia

Słowa kluczowe:

Ukraina, Turcja, Rosja,
Morze Czarne

Keywords:

Ukraine, Turkey, Russia,
Black Sea

Turkish policy vis-à-vis the Black Sea – relations with Ukraine and soft balancing against Russia

Against the backdrop of Turkish-Russian cooperative rivalry – an ambiguous relationship fraught with strategic competition on the one hand, and driven by cooperation in key areas (energy, defence) on the other, the article surveys the growing interdependencies between Turkey and Ukraine and seeks to answer the question whether closer bonds – political and military – between these two countries could be seen as a strategy of soft balancing against Russia. On a broader level, the article speculates on the complex nature of Turkey-Russia relations, which have become increasingly volatile, transactional, opportunistic and compartmentalized.

Wprowadzenie

W ostatniej dekadzie Rosja odbudowuje swoją pozycję na obszarze postradzieckim i aspiruje do odgrywania większej roli w światowym układzie. Konfrontacyjne przemówienie prezydenta Władimira Putina na monachijskiej konferencji bezpieczeństwa w 2007 r. dało początek nowej rosyjskiej polityce, która kwestionuje postzimnowojenny prymat Stanów Zjednoczonych. Potwierdzeniem rewizjonizmu Kremla była wojna z Gruzją, a jego apogeum – aneksja Krymu i wciąż tłąca się, a okresami podsycana, wojna we wschodniej Ukrainie. Ambicje Moskwy wykraczają jednak poza tzw. bliską zagranicę¹. Zaangażowanie w konflikty syryjski i libijski, rosnąca aktywność w regionie Morza Śródziemnego i Afryce czy zacieśniające się partnerstwo rosyjsko-chińskie, a jednocześnie pozycjonowanie się w roli niezbędnego interlokutora Zachodu w rozwiązywaniu globalnych problemów (np. kwestii rozbrojeniowych), pokazują, że Rosja postrzega siebie jako jeden z biegunów coraz bardziej multipolarnego świata postzachodniego².

Działania te kolidują z rosnącymi ambicjami Ankary – zarówno regionalnymi, jak i w wybranych obszarach polityki globalnej. Przez ostatnie piętnaście lat Turcja umocniła swoją pozycję. Z państwa półperyferyjnego, którego działania na arenie międzynarodowej były w dużym stopniu funkcją interesów wielkiego mocarstwa – Stanów Zjednoczonych, stała się podmiotem bardziej niezależnym, mającym ambicję prowadzenia autonomicznej polityki zagranicznej – państwem tęskniącym za imperium³. Ayşe Zarakol wskazuje, że Turcja bardzo szybko przeszła od modelu prowadzenia klasycznej polityki zagranicznej państwa drugorzędowego (oraz konsekwentnego orientowania się na sojusz z Europą i Ameryką) do realizacji

1 W rosyjskim dyskursie mianem bliskiej zagranicy określa się obszar byłego ZSRR – rozumiany jako strefa żywotnych interesów Federacji Rosyjskiej. Zob. A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, t. 14, nr 3, s. 61–87.

2 Szerzej zob. K. E. Stoner, *Russia resurrected. Its power and purpose in a new global order*, Oxford University Press, 2020. O historycznych źródłach globalnych ambicji Rosji zob. J. Gurganus, E. Rumer, *Russia's global ambitions in perspective*, Carnegie Endowment for International Peace, February 2019 (Working Paper): <https://carnegieendowment.org/files/RumerGurganus_Perspective_final.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].

3 M. Szumer, *Turcja tęskni za imperium*, „Gazeta Wyborcza”, 1 II 2018.

ambicji regionalnych, a nawet globalnych⁴. Stała się aktorem dywersyfikującym relacje bilateralne i wzmacniającym stosunki z państwami, których nie traktowano dotychczas priorytetowo lub wobec których polityka Ankary była wyłącznie funkcją relacji ze strategicznymi partnerami. Odrębną kwestią jest ocena skuteczności tureckich działań dyplomatycznych zarówno w odniesieniu do korzyści krótkoterminowych, jak i długofalowych implikacji. Nie ulega jednak wątpliwości, że mamy do czynienia z nową polityką zagraniczną nowej Turcji.

Rodzi się więc pytanie, na ile wzrastanie Turcji i Rosji będzie prowadzić do zaostrzenia rywalizacji o wpływy we wspólnym sąsiedztwie (zwłaszcza w regionie Morza Czarnego), a na ile obu państwom uda się pragmatycznie zarządzać stosunkami dwustronnymi, również w obszarach konfliktogennych. W węższym ujęciu przesłanką do podjęcia tej problematyki są coraz bardziej intensywne kontakty Turcji z Ukrainą na różnych płaszczyznach, wykraczające poza rutynową współpracę bliskich geograficznie państw. Wobec eskalowania przez Moskwę napięć z Kijowem na przełomie marca i kwietnia 2021 r.⁵ zmiany zachodzące w regionie Morza Czarnego (i szerzej: we wschodnim obszarze Morza Śródziemnego) każą zadać pytanie, na ile zbliżenie Ankary i Kijowa stanowi próbę równoważenia ambicji i rosnącej asertywności Rosji.

Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej omówiono relacje turecko-rosyjskie, które charakteryzują się zarówno intensywną współpracą, jak i konkurowaniem w niektórych obszarach. Wydaje się zatem, że właściwie opisuje je termin *kooperatywna rywalizacja*. Druga część tekstu to syntetyczne przedstawienie teoretycznej koncepcji miękkiego równoważenia (*soft balancing*), będące wprowadzeniem do części trzeciej, a mianowicie rozważań na temat stosunków turecko-ukraińskich wpisanych w dynamikę trójkąta Ankara–Moskwa–Kijów.

4 A. Zarakol, *Problem areas for the new Turkish foreign policy*, „Nationalities Papers. The journal of nationalism and ethnicity” 2012, vol. 40, No. 5, s. 740. Zob. też: T. Oğuzlu, *Turkish foreign policy in a changing world order*, „All Azimuth” 2018, vol. 9, No. 1, s. 127–136; J. Wódka, *Polityka zagraniczna średniej potęgi. Turcja jako studium przypadku*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2018.

5 Doszło wówczas do koncentracji znacznych sił rosyjskich na granicy z Ukrainą oraz na Krymie.

Kooperatywna rywalizacja. Ambiwalentność relacji turecko-rosyjskich

Stosunki Turcji z Rosją wskazywane są przez badaczy jako przykład kooperatywnej rywalizacji⁶. W tureckiej pamięci zbiorowej zakodowana jest nieufność względem partnera ze wschodu – pomiędzy 1568 r., gdy wybuchła pierwsza wojna między Rosją i Osmanami, a 1917 r. oba państwa walczyły bowiem ze sobą paręnaście razy. Po przeciwległych stronach barykady stały również w czasie zimnej wojny i przez prawie pół wieku Turcja traktowana była jako satelita świata zachodniego ograniczający ekspansję wpływów ZSRR. Punktem zwrotnym w relacjach dwustronnych była wizyta złożona w Turcji przez premiera Władimira Putina w grudniu 2004 r. W kolejnym roku szefowie rządów obu państw spotkali się czterokrotnie. Fiona Hill i Ömer Taşpınar stwierdzili wówczas, że przyczyną tego zbliżenia była frustracja polityką Stanów Zjednoczonych, a Turcję i Rosję nazwali osią wykluczonych – państwami o niedookreślonej tożsamości geopolitycznej⁷. Pozostaje to aktualne do dziś. Po 2005 r. oba państwa utrzymywały intensywne kontakty dyplomatyczne: złożono szereg wizyt na najwyższym szczeblu⁸, dokonano wzajemnego zniesienia wiz i pogłębiano współpracę energetyczną. Pragmatyczna polityka Moskwy i Ankarę umożliwiła wzniesienie

- 6 Por. J. S. Nye, *The cooperative rivalry of US-China relations*, „Project Syndicate” [online], 6 XI 2018 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.project-syndicate.org/commentary/china-america-relationship-cooperative-rivalry-by-joseph-s--nye-2018-11>>. Marc Pierini pisze zaś o konfliktowym pobłażaniu. M. Pierini, *Russia's posture in the Mediterranean. Implications for NATO and Europe*, Carnegie Europe, June 2021, s. 4: <https://carnegieendowment.org/files/2021-06-08_Pierini_RussiaMed_final.pdf> [dostęp: 14 VI 2021]. Partnerów, których łączą ambiwalentne więzy współpracy i rywalizacji, określa się mianem *frenemies*. Zob. np.: J. W. Taliaferro, *Defending frenemies. Alliances, politics, and nuclear nonproliferation in US foreign policy*, Oxford University Press, New York 2019; T. E. Ceylan, *Israel and Turkey. Once comrades now frenemies*, „Contemporary Review of the Middle East” 2021, DOI: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/23477989211019822?journalCode=cmea>> [dostęp: 1 VII 2021]; L. Haferlach, F. Tekin, J. Wódka, *Friends. Foes. Frenemies? Unpacking the future of EU-Turkey relations*, „Futures” 2018, vol. 97, s. 53–62.
- 7 F. Hill, Ö. Taşpınar, *Turkey and Russia – axis of excluded?*, „Survival. Global politics and strategy” 2006, vol. 48, No. 1, s. 81–92.
- 8 W ostatnich dziesięciu latach obaj przywódcy spotkali się lub rozmawiali telefonicznie ponad sto razy. M. Kutlay, Z. Öniş, *Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?*, „International Affairs” 2021, vol. 97, No. 4, s. 1095.

się ponad kwestie sporne i wykorzystanie potencjału obu państw do budowy partnerstwa mogącego realnie wpływać na geopolitykę Eurazji.

Choć w wielu obszarach interesy Turcji i Rosji są sprzeczne, to Ankara i Moskwa umiejętnie zarządzają rozbieżnościami i – jak zaczęto to publicystycznie określać – kompartmentują relacje dwustronne⁹, próbując wyizolować sprawy sporne z ogółu stosunków. Carlo Frappi pisze o logice podwójnego kompartmentowania relacji, która zakłada z jednej strony oddzielenie kwestii gospodarczych od polityczno-dyplomatycznych, a z drugiej tendencję do marginalizowania spraw, które mogłyby wywoływać napięcia. Turcja i Rosja koncentrują się zamiast tego na sprawach regionalnych, w których łączy je wspólnota interesów. Logika ta pozwala „odizolować taktyczne zbieżności od trwałych strategicznych rozbieżności, by skutecznie czerpać korzyści z tych pierwszych, a jednocześnie unikać potencjalnie negatywnych konsekwencji tych drugich”¹⁰.

Dzięki takiemu podejściu nawet wydarzenia, które mogłyby być uznane za *casus belli*, jak zestrzelenie przez Turcję rosyjskiego samolotu nad Syrią w 2015 r.¹¹, wywołują tylko krótkotrwały kryzys, nad którym relatywnie szybko przechodzi się do porządku dziennego, normalizując stosunki i przywracając pragmatyczną współpracę. Relacje turecko-rosyjskie trudno nazwać sojuszem; są one raczej koniunkturalnym partnerstwem, z którego oba państwa próbują uzyskać maksymalne korzyści¹².

- 9 Szerzej zob. R. E. Hamilton, A. Mikulska, *Cooperation, competition, and compartmentalization: Russian-Turkish relations and their implications for the West*, Foreign Policy Research Institute, April 2021 (Black Sea Strategy Papers): <<https://www.fpri.org/article/2021/04/cooperation-competition-and-compartmentalization-russian-turkish-relations-and-their-implications-for-the-west/>> [dostęp: 14 VI 2021].
- 10 C. Frappi, *The Russo-Turkish entente. A tactical embrace along strategic and geopolitical convergences*, [w:] *Turkey: towards an Eurasian shift?*, ed. V. Talbot, Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, Milano 26 IV 2018, s. 54: <https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/turkey_report_.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].
- 11 Władimir Putin nazwał ten incydent ciosem w plecy. *Turkey downing of Russia jet „stab in the back” – Putin*, „BBC” [online], 24 XI 2015 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34913173>>.
- 12 Dyskusja, jak definiować relacje pomiędzy niezachodnimi partnerami, dotyczy nie tylko stosunków turecko-rosyjskich, ale przede wszystkim rosyjsko-chińskich. Analitycy zastanawiają się, czy jest to sojusz, pragmatyczne partnerstwo, małżeństwo z rozsądku czy oś wygody (*axis of convenience*). Zob. M. Kaczmarek, *Russia-China relations in the post-crisis international order*, Routledge, 2015; M. Lubina,

Bliska współpraca między Turcją i Rosją dotyczy przede wszystkim handlu i energetyki¹³. W 2019 r. wymiana gospodarcza między obu krajami sięgnęła 23 mld dolarów. Rosja jest pod tym względem drugim partnerem Turcji, a tureckie inwestycje w tym kraju przekraczają 10 mld dolarów. W 2020 r. oddano do użytku Turk Stream, którym błękitne paliwo z Rosji płynie nie tylko do Turcji, ale również do krajów Europy Południowej. Dla relacji w trójkącie Turcja–Rosja–Ukraina uruchomienie tego gazociągu jest o tyle istotne, że pozwala ograniczyć zależność Rosji od tranzytu surowca przez terytorium Ukrainy (podobnie zresztą jak użytkowanie Nord Streamu)¹⁴. Kontynuowany jest też wreszcie projekt budowy elektrowni atomowej w Akkuyu, która po planowanym na 2023 r. ukończeniu prac ma być zarządzana przez Rosjan¹⁵.

Najgłośniejszym przejawem zacieśniania się turecko-rosyjskich więzów była decyzja Ankary o zakupieniu rosyjskiego systemu obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej S-400¹⁶. Ma ona długofalowe implikacje, które wykraczają poza kontrakt na jeden typ uzbrojenia – przekłada się bowiem na „większe możliwości współpracy z Rosją na każdym niemal polu”¹⁷. Był to więc wybór o charakterze strategicznym, który wzmacnia „zależności od ścieżki» [path dependence] [...], tworząc trwałe [instytucjonalne]

Russia and China. A political marriage of convenience – stable and successful, Barbara Budrich Publishers, Opladen 2017.

- 13 Szerzej zob. Z. Öniş, Ş. Yılmaz, *Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region*, „Third World Quarterly” 2016, vol. 37, No. 1, s. 71–95.
- 14 A. Łoskot-Strachota, M. Seroka, M. Szpala, *TurkStream na dywersyfikującym się rynku Europy Południowo-Wschodniej*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 8 IV 2021 (Komentarze OSW, 388): <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-04-08/turkstream-na-dywersyfikujacym-sie-rynku-europy-poludniowo>> [dostęp: 14 VI 2021].
- 15 Strona internetowa budowanej elektrowni: „Akkuyu NGS İnşaat Projesi” [online, dostęp: 14 VI 2021]: <<http://www.akkunpp.com/index.php?lang=en>>.
- 16 Wcześniej, pod presją sojuszników z NATO, Ankara anulowała przetarg, który wygrała firma chińska.
- 17 K. Strachota, A. Wilk, *S-400 dla Turcji. Eskalacja kryzysu w stosunkach turecko-ameerykańskich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 12 VI 2019 (Komentarze OSW, 305): <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-06-12/s-400-dla-turcji-eskalacja-kryzysu-w-stosunkach-turecko>> [dostęp: 14 VI 2021].

współzależności [między Rosją a Turcją]¹⁸. Wywołało to frustrację USA¹⁹, wskutek czego Turcja została wykluczona z programu F-35, a Waszyngton nałożył na nią sankcje na podstawie 'Ustawy o przeciwdziałaniu wrogom Ameryki przez sankcje' (CAATSA). Choć mają one ograniczony charakter – pozostawiona została bowiem furтка do poszukiwania kompromisowego rozwiązania problemu²⁰ – to już sam fakt podjęcia takiej decyzji wobec ważnego sojusznika z NATO świadczy o rysach na relacjach Turcji z Zachodem, procesie deatlantyzacji polityki zagranicznej Ankary i orientowaniu się tamtejszych elit na nowych partnerów.

Dynamikę relacji dwustronnych Turcji łatwiej zrozumieć, jeśli uwzględnimy się wydarzenia w polityce krajowej. Jak zauważa Kadir Temiz, ożywienie stosunków Ankary z potęgami niezachodnimi, jak Chiny czy Rosja, nastąpiło po 15 lipca 2016 r., a więc po nieudanym zamachu stanu, kiedy wobec ostrego kursu tureckich władz w stosunku do rzekomych prowodyrów przewrotu stopniowo narastała krytyka ze strony Brukseli²¹. W przeciwieństwie do zachodnich stolic Pekin czy Moskwa nie ingerują w wewnętrzne sprawy Turcji i nie oskarżają jej o łamanie praw człowieka czy inne praktyki sprzeczne z zachodnimi standardami. Inaczej zatem niż

- 18 Zob. G. Dalay, *After the S-400 purchase. Where are Turkish-Russian relations heading?*, Stiftung Wissenschaft und Politik, 3 IX 2019: <<https://www.swp-berlin.org/en/publication/after-the-s-400-purchase-where-are-turkish-russian-relations-heading>> [dostęp: 14 VI 2021]. *Path dependence* – zależność od ścieżki czy też zależność ścieżkowa to szeroka koncepcja, która w odniesieniu do przekształceń instytucjonalnych identyfikuje związek między decyzjami podjętymi w przeszłości a stanem obecnym i przyszłością. J. Sukiennik, *Path dependence – proces przekształceń instytucjonalnych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 493, s. 164. W przypadku relacji turecko-rosyjskich zakupienie przez Turcję systemu S-400 można uznać za punkt krytyczny (*critical juncture*), a więc decyzję, która ogranicza czy zawęża dostępne opcje (ścieżkę) w przyszłości. Zob. J. Mahoney, D. Schensul, *Historical context and path dependence*, [w:] *The Oxford handbook of contextual political analysis*, ed. R. E. Goodin, Ch. Tilly, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 460.
- 19 S. Egeli, *Making sense of Turkey's air and missile defense merry-go-round*, „All Azimuth” 2018, vol. 8, No. 1, s. 69–92.
- 20 Szerzej zob. K. Wasilewski, *Amerykańskie sankcje na Turcję*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 15 XII 2020 (Komentarz, 93/2020): <https://www.pism.pl/publikacje/Amerykanskie_sankcje_na_Turcje> [dostęp: 14 VI 2021].
- 21 K. Temiz, *Türkiye-Çin ilişkileri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Nisan 2017 (Analiz, 196), s. 9: <<https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>> [dostęp: 14 VI 2021]. W 2017 r. prezydenci Erdoğan i Putin spotkali się osiem razy.

w przypadku relacji z USA czy Unią Europejską regres demokracji nie ma negatywnego wpływu na relacje Turcji z jej niezachodnimi partnerami, a wręcz odwrotnie²².

Rozbieżne interesy Ankary i Moskwy ujawniają się natomiast w takich zapalnych regionach, jak Syria, Libia czy Górski Karabach. W dwóch pierwszych Turcja i Rosja stoją po przeciwnych stronach barykad, ale dla obu państw są to *de facto* konflikty zastępcze. Moskwa jest głównym sponsorem reżimu Baszara al-Asada, podczas gdy dla Ankary strategicznym celem było obalenie go. Nawet tak oczywiste rozbieżności interesów nie przeszkadzają jednak przywódcom obu państw zasiadać do wspólnego stołu. Powołanie formatu astańskiego z udziałem Iranu oraz porozumienie zawarte w 2019 r. w Soczi stworzyły ramy turecko-rosyjskiego *modus vivendi* w regionie. Nie likwiduje ono jednak wszystkich napięć, o czym świadczą choćby starcia wojsk tureckich z syryjskimi i rosyjskimi, do których doszło pod koniec lutego 2020 r. w Idlibie.

W przypadku konfliktu azersko-ormiańskiego to Rosja odgrywała rolę mediatora i miała decydujący wpływ na rozwój wypadków, jednak otwarte zaangażowanie się Turcji po stronie Azerbejdżanu potwierdziło rosnące ambicje regionalne Ankary i wysłało jasny sygnał, że władze na Kremlu nie będą mogły samodzielnie kształtować sytuacji na tym obszarze. Dostarczenie Azerbejdżanowi tureckich dronów było jednym z czynników, które zdecydowały o sukcesie tego państwa w konfrontacji z Armenią. Jak pisał Francis Fukuyama – zapewne nieco przesadnie – „wywindowało to Turcję jako znaczącą siłę regionalną z większym potencjałem do kształtowania wydarzeń niż Rosja, Chiny czy Stany Zjednoczone”²³.

W energetyce Ankara dywersyfikuje źródła dostaw gazu. Przez terytorium Turcji przebiegają rurociągi TANAP oraz TAP, a dodatkowo zwiększane są zarówno import LNG, jak i krajowe wydobycie. Udział rosyjskiego gazu w tureckim imporcie spada – w 2019 r. wyniósł 33 proc., podczas gdy

22 Zob.: K. Akyuz, S. Hess, *Turkey looks East. International leverage and democratic backsliding in a hybrid regime*, „Mediterranean Quarterly” 2018, vol. 29, No. 2, s. 1-26; Ş. Aktürk, *Relations between Russia and Turkey before, during, and after the failed coup of 2016*, „Insight Turkey” 2019, vol. 21, No. 4, s. 97-113.

23 F. Fukuyama, *Droning on in the Middle East*, „American Purpose” [online], 5 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>>.

jeszcze dwa lata wcześniej stanowił ponad połowę sprowadzanego surowca²⁴. Nadrzędnym celem Turcji jest uzyskanie statusu *hubu* energetycznego, co implikowało konieczność złamania rosyjskiego monopolu.

Odrębnym obszarem rywalizacji – wspólnym sąsiedztwem Turcji, Rosji i Ukrainy, mającym egzystencjalne znaczenie dla ukraińskiego bezpieczeństwa – jest Morze Czarne. Jak zauważa Duygu Bazoğlu Sezer, powstanie w 1991 r. niepodległej Ukrainy zmieniło wielowiekowy ład w tym regionie i od trzydziestu lat kształtują go dwa formaty „relacji dwustronnych: turecko-rosyjskie oraz rosyjsko-ukraińskie”²⁵. Wydaje się, że w coraz większym stopniu na układ sił w basenie czarnomorskim może wpływać również partnerstwo turecko-ukraińskie.

Tradycyjnie zarówno Turcja, jak i Rosja prowadziły politykę regionalnej własności Morza Czarnego. Jak pisze Mustafa Aydın, państwa te stworzyły kondominium, nie dopuszczając zewnętrznych aktorów do obecności czy większej aktywności na tym akwenie²⁶. Przejawem ich polityki było wykluczenie NATO i państw zachodnich z utworzonej w 2002 r. z inicjatywy Turcji Morskiej Grupy Współpracy Operacyjnej na Morzu Czarnym (BLACKSEAFOR), w skład której weszły siły morskie Ukrainy, Rosji, Turcji, Bułgarii, Gruzji i Rumunii. Podobnie rzecz się miała w przypadku zainicjowanego w 2004 r. przez Ankarę projektu Black Sea Harmony, który postrzegany jest jako alternatywa dla natowskiej misji Active Endeavour i sprzyja bliższemu dialogowi turecko-rosyjskiemu w sprawie bezpieczeństwa regionu²⁷. Co również istotne, ściśle przestrzegając przyjętej w 1936 r. konwencji z Montreux, która nakłada ograniczenia na okręty państw trzecich planujące wpłynąć na Morze Czarne, Turcja działała tak, by nie antagonizować Rosji, co spotykało się z krytyką m.in. ze strony Stanów

24 M. Temizer, *Russian share of Turkish gas imports falls as LNG rises*, „Anadolu Agency” [online], 5 VI 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russian-share-of-turkish-gas-imports-falls-as-lng-rises/1866403>>.

25 D. Bazoğlu Sezer, *Ukraine, Turkey, and the Black Sea Region*, „Harvard Ukrainian Studies” 1996, vol. 20, s. 79.

26 M. Aydın, *The long view on Turkish-Russian rivalry and cooperation*, The German Marshall Fund of the United States, June 2020 (On Turkey, 5): <<https://www.gmfus.org/publications/long-view-turkish-russian-rivalry-and-cooperation>> [dostęp: 14 VI 2021].

27 M. Çelikpala, E. Erşen, *Turkey's Black Sea predicament. Challenging or accommodating Russia?*, „Perceptions. Journal of international affairs” 2018, vol. 23, No. 2, s. 75.

Zjednoczonych²⁸. Asertywne stanowisko Ankary w tej kwestii ujawniło się m.in. w 2008 r., podczas konfliktu w Gruzji, kiedy amerykańskiemu okrętowi odmówiono prawa przepłynięcia przez cieśniny ze względu na przekroczenie dopuszczalnego tonażu.

Do 2014 r. Turcja dominowała w basenie Morza Czarnego, mając tam 44 okręty wobec 26 rosyjskich²⁹. Po aneksji Krymu rozkład sił w regionie uległ jednak radykalnej zmianie. Zgodnie ze zaktualizowaną w 2015 r. doktryną morską Rosja zaczęła intensywnie militaryzować półwysep: rozlokowano tam 60 tys. żołnierzy oraz system obrony przeciwrakietowej S-400, a ponadto radykalnie wzmocniono flotę czarnomorską, również dzięki przejęciu zasobów ukraińskich³⁰. Celem tych działań było wzmocnienie zdolności antydoświadczalnych, co miało wykluczyć możliwości operowania w tym regionie sił NATO. W 2016 r. szef rosyjskiego sztabu generalnego Walerij Gierasimow stwierdził podczas manewrów wojskowych, że „parę lat temu zdolności bojowe rosyjskiej marynarki były nieporównywalne z tureckimi. Niektórzy wręcz twierdzili, że Turcja sprawuje pełną kontrolę nad Morzem Czarnym. Teraz jest inaczej”³¹. Jego słowa zdają się potwierdzać wydarzenia w Cieśninie Kerczeńskiej z listopada 2018 r. i przejęcie przez Rosjan trzech ukraińskich okrętów.

Dla Moskwy geostrategiczne znaczenie Morza Czarnego wykracza poza sam region. Kontrola nad tym obszarem umożliwi jej projekcję siły w basenie Morza Śródziemnego, co jest istotne wobec zaangażowania w konflikt

28 Konwencja stwierdza m.in., że na Morzu Czarnym nie może przebywać więcej niż dziewięć okrętów państw nieczarnomorskich, a ich łączna wyporność nie może przekraczać 45 tys. ton. Nie wolno im wreszcie pozostawać na Morzu Czarnym dłużej niż 21 dni. O zamiarze wpłynięcia jednostki na ten akwen władze tureckie powinny być notyfikowane z minimum piętnastodniowym wyprzedzeniem. Tekst konwencji: *Convention 2 regarding the regime of the straits. Signed at Montreux, July 20th, 1936*, [w:] *League of Nations. Treaty series*, vol. 173, s. 214–241: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20173/v173.pdf>> [dostęp: 15 VII 2021].

29 P. Shlykov, *Russian-Turkish relations in the wider Black Sea region. Cooperation and competition*, „Perceptions. Journal of international affairs” 2018, vol. 23, No. 2, s. 98.

30 K. Åtland, *Redrawing borders, reshaping orders. Russia's quest for dominance in the Black Sea region*, „European Security” 2021, vol. 30, No. 2, s. 317.

31 M. Petersen, *The naval power shift in the Black Sea*, „War on the Rocks” [online], 9 I 2019 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://warontherocks.com/2019/01/the-naval-power-shift-in-the-black-sea/>>.

syryjski³². Rosja wykorzystuje czarnomorskie porty w Noworosyjsku i Sewastopolu do transportu zaopatrzenia dla swoich operacji wojskowych w Syrii. Andrij Kłymenko określił rosyjskie jednostki kursujące między tymi portami a bazą w Tartusie mianem syryjskiego ekspresu³³. Wchodzące w skład tego związku operacyjno-strategicznego okręty nawodne i podwodne wykorzystywane są nie tylko do ostrzeliwania celów na terytorium Syrii, ale również jako wsparcie dla rosyjskich działań w Libii, a więc na dwóch teatrach, gdzie ścierają się interesy Ankary i Moskwy.

Zmiany zachodzące w regionie zaczęły wzbudzać zaniepokojenie Turcji i zapoczątkowały stopniowe odchodzenie przez nią od zasady regionalnej własności Morza Czarnego³⁴. W 2016 r., w okresie napięć po zestrzeleniu rosyjskiego samolotu, prezydent Recep Tayyip Erdoğan wezwał sojuszników z NATO do większej aktywności w regionie. Zasygnalizował, że w związku z nieobecnością Sojuszu Morze Czarne stało się rosyjskim jeziorem: „[...] powinniśmy wzmacniać naszą współpracę i koordynację w regionie [...]. Liczymy na konkretne rezultaty szczytu Sojuszu w Warszawie [...] Morze Czarne powinno stać się morzem stabilności”³⁵. Wzrost zaangażowania zewnętrznych graczy na tym obszarze pokazują największe w swojej prawie 25-letniej historii wspólne manewry wojsk NATO i Ukrainy Sea Breeze.

W kontekście planów budowy równoległego do cieśnin czarnomorskich 45-kilometrowego kanału stambulskiego, który ma połączyć Morze Czarne z morzem Marmara, Erdoğan wspomniał o możliwości wypowiedzenia konwencji z Montreux. Naruszałoby to interesy Rosji jako państwa czarnomorskiego, które korzysta bez ograniczeń z łącznika między Morzem Czarnym a Morzem Śródziemnym. Choć słowa tureckiego prezydenta

32 Szerzej na temat znaczenia tego obszaru dla Rosji zob. A. Legucka, *Polityka Rosji w obszarze wschodniego Morza Śródziemnego*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 22 v 2020 (Biuletyn, 111 (2034)): <https://pism.pl/publikacje/Polityka_Rosji_-_obszarze_wschodniego_Morza_Srodziemnego> [dostęp: 14 VI 2021].

33 A. Klymenko, A „Russian lake”: the nine aspects of the current situation in the Black Sea, „Black Sea News” [online], 4 VIII 2019 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.blackseanews.net/en/read/153503>>.

34 R. E. Hamilton, A. Mikulska, *Cooperation...*, s. 34.

35 Erdoğan: NATO'nun yüzünden Karadeniz Rus gölü oldu, „SOL” [online], 11 v 2016 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://haber.sol.org.tr/toplum/erdogan-natonun-yuzunden-karadeniz-rus-golu-oldu-155577>>.

należy raczej traktować jako *political fiction* (wzbudziły zresztą sprzeciw krajowych kręgów wojskowych), to wskazują one, że w tureckim *imaginarium*, a przynajmniej w optyce Erdoğan, Morze Czarne pozostaje przestrzenią rosnącej rywalizacji z Rosją.

Miękkie równoważenie jako strategia polityki zagranicznej państwa

Strategia miękkiego równoważenia rozumiana jest jako stosowanie niebezpośrednich działań mających na celu przeciwstawianie się interesom potęgi hegemonicznej w sytuacji, gdy *hard balancing* może się okazać zbyt ryzykowne i kosztowne³⁶. Terminem tym określano przede wszystkim politykę państw przeciwstawiających się unilateralizmowi Stanów Zjednoczonych, by wyjaśnić, dlaczego po zakończeniu zimnej wojny – wbrew teorii równowagi sił – potęga USA nie była równoważona³⁷. W mniejszym stopniu stosowany był jako określenie strategii wybieranych przez państwa odczuwające rosnącą potęgę Chin. Jeden z propagatorów tej koncepcji, Robert Pape, stwierdza, że miękkie równoważenie „to działania, które w sposób niebezpośredni kwestionują amerykańską przewagę militarną i za pomocą metod niewojskowych próbują powstrzymać, niweczyć czy podważać agresywną unilateralną strategię wojskową Waszyngtonu. Może się to odbywać przez [aktywność] w regionalnych blokach, międzynarodowych instytucjach, działania ekonomiczne czy dyplomatyczne”³⁸. Celem takiego postępowania nie

36 Ch. Ferguson, *The strategic use of soft balancing. The normative dimensions of the Chinese-Russian „strategic partnership”*, „Journal of Strategic Studies” 2012, vol. 35, No. 2, s. 202.

37 O. Dursun-Özkanca, *Turkish soft balancing against the EU? An analysis of the prospects for improved transatlantic security relations*, „Foreign Policy Analysis” 2017, vol. 13, No. 4, s. 896.

38 R. A. Pape, *Soft balancing against the United States*, „International Security” 2005, vol. 30, No. 1, s. 10–17. Zob. też: Y. K. Khong, *Coping with strategic uncertainty. The role of institutions and soft balancing in Southeast Asia’s post-Cold War strategy*, [w:] *Rethinking security in East Asia. Identity, power and efficiency*, ed. J.-J. Suh, P. J. Katzenstein, A. Carlson, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 172–208; L. He, H. Feng, *If not soft balancing, then what? Reconsidering soft balancing and US policy towards China*, „Security Studies” 2008, vol. 17, No. 2, s. 363–395; I. Z. Saltzman, *Securitizing balance of power theory. A polymorphic reconceptualization*, Lexington Books, Lanham 2011, s. XXVII–XXX; B. E. Whitaker, *Soft balancing among weak states? Evidence from Africa*, „International Affairs” 2010, vol. 86, s. 1109–1127.

jest trwale utrzymywanie konfrontacyjnego nastawienia, ale popychanie silniejszego gracza do bardziej zrównoważonego partnerstwa³⁹. Działania tego rodzaju mogą być podejmowane przez państwa zarówno indywidualnie, jak i we współpracy z innymi, które również czują się zagrożone dominacją hegemonu⁴⁰.

Podobnie definiuje tę koncepcję Thazha Varkey Paul, pisząc, że „w postzimnowojennych czasach średnie potęgi coraz częściej uciekają się do strategii »miękkiego równoważenia« w celu przeciwstawienia się rosnącej potędze militarnej i unilateralnym skłonnościom Stanów Zjednoczonych, jednak bez narażania na szwank relacji gospodarczych z USA”⁴¹. Państwa czujące zagrożenie ze strony rosnącego w siłę aktora rozwijają zatem wspólną percepcję bezpieczeństwa i zagrożeń w celu powstrzymania hegemonu. W przeciwieństwie do Pape’a Paul wskazuje, że miękkie równoważenie może też oznaczać ograniczoną współpracę wojskową, zbrojenia czy manewry wojskowe *ad hoc*. Kai He oraz Huiyun Feng stwierdzają wprost, że w wymiarze wojskowym obejmuje ono sprzedaż broni wrogowi wroga⁴².

Murat Yeşiltaş podkreśla z kolei, że państwa uciekające się do strategii miękkiego równoważenia stosują w polityce wobec superpotęgi wiele instrumentów dyplomatycznych⁴³. Co istotne, te ograniczone w skali i widoczności działania, których celem nie jest otwarte antagonizowanie najsilniejszego gracza czy hegemonu, mogą się z czasem przekształcić w bardziej odważne i bezpośrednie kroki wpisujące się w strategię twardego równoważenia. Dzieje się tak wówczas, gdy zaostrza się rywalizacja w sferze bezpieczeństwa⁴⁴.

39 J. Kelley, *Strategic non-cooperation as soft balancing. Why Iraq was not just about Iraq*, „International Politics” 2005, vol. 42, s. 168.

40 M. E. Schaefer, J. G. Poffenbarger, *The formation of the BRICS and its implication for the United States: emerging together*, Palgrave Macmillan, New York 2014, s. 12.

41 T. V. Paul, *Soft balancing in the age of US primacy*, „International Security” 2005, vol. 30, No. 1, s. 70.

42 K. He, H. Feng, *If not soft balancing...*, s. 373.

43 M. Yeşiltaş, *Soft balancing in Turkish foreign policy: the case of the 2003 Iraq war*, „Perceptions. Journal of international affairs” 2009, vol. 14, s. 31.

44 T. V. Paul, *Introduction. The enduring axioms of balance of power theory and their contemporary relevance*, [w:] *Balance of power. Theory and practice in the 21st century*, ed. T. V. Paul, J. Wirtz, M. Fortmann, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 3.

Zbliżenie turecko-ukraińskie – miękkim równoważeniem Rosji?

W 2011 r. Turcja i Ukraina zawarły strategiczne partnerstwo i utworzyły Radę Współpracy Wysokiego Szczebla. Do 2014 r. nie wychodziło ono jednak zasadniczo poza retorykę dyplomatyczną, a w ukraińskich kręgach decyzyjnych odniesienia do perspektyw bliższej współpracy z Turcją były sporadyczne i miały charakter deklaracyjny⁴⁵. Wraz z radykalną zmianą ładu regionalnego po wybuchu wojny w Donbasie i aneksji Krymu relacje dwustronne nabrały nowej dynamiki, a Ankara stała się dla Kijowa jednym z najważniejszych partnerów. W strategii bezpieczeństwa narodowego zatwierdzonej przez prezydenta Wołodymyra Zełeńskiego we wrześniu 2020 r. wśród strategicznych partnerów drugiego szczebla znalazły się zarówno Turcja, jak i Azerbejdżan, z którymi Ukraina zamierza współpracować na rzecz bezpieczeństwa regionalnego. Jak zauważa Daniel Szeliński, „obecność w tym zestawieniu Azerbejdżanu należy postrzegać m.in. w kontekście ukraińskiego dążenia do pogłębienia relacji z Turcją (sojusznikiem Azerbejdżanu) [...]”⁴⁶.

Potwierdzeniem umacniania się turecko-ukraińskich więzów jest intensywność relacji na najwyższym szczeblu. Kalendarium spotkań po 2014 r. wygląda imponująco, a do ostatniej wizyty ukraińskiego prezydenta w Turcji doszło w kwietniu 2021 r., w momencie eskalowania przez Rosję napięć na granicy z Ukrainą⁴⁷. Był to jasny sygnał, że w krytycznym dla

45 M. Vorotnyuk, *Foreign policy audit. Ukraine-Turkey*, Institute of World Policy, Kyiv 2016 (Discussion Paper), s. 4: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/04/Aud_Ukr_Turk_01_32_eng-2.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].

46 D. Szeliński, *Nowa strategia bezpieczeństwa narodowego Ukrainy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 30 X 2020 (Biuletyn, 219 (2151)): <https://pism.pl/publikacje/Nowa_strategia_bezpieczenstwa_narodowego_Ukrainy> [dostęp: 14 VI 2021].

47 W marcu 2015 i marcu 2016 r. prezydenci Recep Tayyip Erdoğan i Petro Poroszenko spotkali się w ramach wizyt oficjalnych (odpowiednio na Ukrainie i w Turcji). W październiku następnego roku turecki prezydent udał się z wizytą na Ukrainę. Obaj przywódcy rozmawiali również na marginesie ważnych wydarzeń międzynarodowych, a Poroszenko przyleciał do Turcji na otwarcie rurociągu TANAP w 2018 r. W tym samym roku złożył również wizytę w Stambule i uczestniczył w siódmym posiedzeniu Wysokiej Rady Współpracy. W styczniu 2019 r. odbyło się kolejne spotkanie Erdoğan i Poroszenki, a w sierpniu, już po wyborach na Ukrainie, oficjalną wizytę złożył w Turcji nowy prezydent Wołodymyr Zełenskiy. W ubiegłym roku Erdoğan gościł na Ukrainie w lutym, w ramach ósmego spotkania Wysokiej

rosyjsko-ukraińskich relacji momencie Turcja nie cofnie się przed miękkim wspieraniem Ukrainy, nawet jeśli miałyby być ono tylko symboliczne i werbalne. Giennadij Pietrow opublikował wtedy na łamach „Niezawisimej Gaziety” artykuł zatytułowany ‘Erdoğan postanowił wpłynąć na Moskwę poprzez Kijów. Turcja rozgrywa ukraińską kartę w wielkiej rozgrywce z Rosją’⁴⁸. Pod koniec 2020 r. powołano nowy format konsultacji dwustronnych – tzw. kwadrygę, w ramach której mieli ze sobą rozmawiać ministrowie spraw zagranicznych i obrony obu państw; spotkania tej czwórki odbywają się jednak również na niższym szczeblu⁴⁹. Choć Erdoğan zastrzegł, że kontakty dyplomatyczne z Kijowem „nie są w żaden sposób wymierzone w państwa trzecie”⁵⁰, to jego wypowiedzi wspierające integralność terytorialną Ukrainy⁵¹ zaczynają wywoływać ostre reakcje Moskwy. W maju szef

Rady Współpracy. Zeleńskij złożył wizytę w Ankarze w październiku, a w kwietniu 2021 r. przewodniczył ukraińskiej delegacji uczestniczącej w kolejnym posiedzeniu Rady. Zob. stronę internetową prezydenta Turcji: „Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları” [online, dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.tccb.gov.tr/>>.

- 48 G. Petrov, *Èrdogan rešil vozdejstvovat' na Moskvu čerez Kiev. Turciã razыgryvaet ukrainskuũ kartu v bol'šoj igre s Rossiej*, „Nezavisimaa gazeta” [online], 11 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <https://www.ng.ru/world/2021-04-11/1_8125_turkey.html>.
- 49 *Ukraine and Turkey hold political and security consultations in the Quadriga format at the level of national coordinators*, „Ministry of Foreign Affairs of Ukraine” [online], 24 III 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://mfa.gov.ua/en/news/ukraine-and-turkey-held-political-and-security-consultations-quadriga-format-level-national-coordinators>>; Z. Demirci, *Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Kırim Platformuna desteğimizi bugün bir kere daha yinededik*, „Anadolu Ajansı” [online], 18 XII 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-cavusoglu-kirim-platformuna-destegimizi-bugun-bir-kere-daha-yinededik/2081611>>.
- 50 P. Polityuk, T. Gumrukcu, *Turkey's Erdogan calls for end to „worrying” developments in eastern Ukraine, offers support*, „Reuters” [online], 10 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-turkish-presidents-hold-talks-amid-donbass-tensions-with-russia-2021-04-10/>>.
- 51 Podczas kwietniowej wizyty Zeleńskiego Turcja po raz kolejny potwierdziła, że nie uznaje aneksji Krymu i wspiera suwerenność Ukrainy, a jednocześnie wyraziła poparcie dla zaproponowanej przez Kijów inicjatywy powołania platformy krymskiej. „Our primary goal is that the Black Sea continues to be a sea of peace and cooperation”, „Presidency of the Republic of Turkey” [online], 10 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/126545/-our-primary-goal-is-that-the-black-sea-continues-to-be-a-sea-of-peace-and-cooperation->>. Zob. też: „We will maintain our support for Ukraine’s sovereignty and territorial integrity, including

rosyjskiej dyplomacji Siergiej Ławrow w jednym z wywiadów „zalecał tureckim kolegom, by uważnie analizowali sytuację i przestali podsycać wojenne nastroje Kijowa”, a zachęcanie Ukrainy przez Turcję do podejmowania agresywnych działań wobec Krymu określił jako naruszanie integralności terytorialnej Rosji i wezwał Ankarę do zmiany stanowiska⁵². Turcja faktycznie uderza w czułe punkty Rosji, wyrażając wsparcie dla starań Ukrainy o członkostwo w NATO, w tym przyznanie Planu Działań na Rzecz Członkostwa w Sojuszu, co zostało potwierdzone we wspólnym komunikacie wydanym po kwietniowym spotkaniu prezydentów⁵³. Choć perspektywa przystąpienia Ukrainy do NATO wydaje się dziś mało realistyczna, to już sama deklaracja Ankary wywołuje frustrację Moskwy, która rości sobie prawo utrzymania strategicznej kontroli nad obszarem postradzieckim. Oznacza to m.in., że w optyce Kremla państwa tego regionu „nie mogą wchodzić w sojusze polityczno-wojskowe i gospodarcze porozumienia integracyjne uznawane przez Rosję za wrogie lub konkurencyjne”⁵⁴. O dyplomatycznym zaangażowaniu Turcji na rzecz ustabilizowania sytuacji w Donbasie świadczy również fakt, że tureccy dyplomaci – w pierw Ertuğrul Apakan, a od 2019 r. Yaşar Halit Çevik – pełnią funkcję szefów Specjalnej Misji Obserwacyjnej OBWE, która działa na Ukrainie od 2014 r. W lipcu 2021 r., podczas odbywającego się w Wilnie czwartego spotkania z cyklu Ukraine Reform Conference pt. ‘Silna Ukraina w silniejszej rodzinie europejskiej

Crimea”, „Presidency of the Republic of Turkey” [online], 3 III 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <[https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/116515/-we-will-maintain-our-support-for-ukraine-s-sovereignty-and-territorial-integrity-including-crimea->](https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/116515/-we-will-maintain-our-support-for-ukraine-s-sovereignty-and-territorial-integrity-including-crimea-); M. B. Güger, *Türkiye'nin Kırım politikası ve „Kırım Platformu”*, „Cumhuriyet” [online], 7 VI 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiyenin-kirim-politikasi-ve-kirim-platformu-1842437>>.

- 52 *Russia warns Turkey over ties with Ukraine*, „Reuters” [online], 24 V 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.reuters.com/world/russia-warns-turkey-over-ties-with-ukraine-2021-05-24/>>.
- 53 *Türkiye ile Ukrayna arasında 20 maddelik ortak bildiri*, „TRT Haber” [online], 10 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-ukrayna-arasinda-20-maddelik-ortak-bildiri-571807.html>>.
- 54 M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, październik 2019 (Punkt Widzenia, 76), s. 12: <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_0.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].

i euroatlantyckiej minister spraw zagranicznych Mevlüt Çavuşoğlu ogłosił, że Turcja gotowa jest gościć kolejną edycję konferencji⁵⁵.

Na odrębną uwagę zasługuje perspektywa zacieśniania się turecko-ukraińskiej współpracy w obszarze energetyki, która wykorzystywana jest przez Moskwę jako instrument politycznego i ekonomicznego nacisku na Kijów (i nie tylko). W czerwcu 2021 r. na posiedzeniu ukraińsko-tureckiej grupy roboczej ds. energii zapowiedziano transport gazu ziemnego rurociągiem transbałkańskim, który wcześniej wykorzystywany był do przesyłu rosyjskiego surowca do Turcji. Na zasadzie rewersu mógłby tędy popłynąć na Ukrainę gaz z Azerbejdżanu, co pod kątem technicznym przetestowano już w sierpniu 2020 r.⁵⁶ Po spotkaniu grupy roboczej zadeklarowano również bliższą współpracę w zakresie dostarczania na Ukrainę tureckiego LNG. Przedstawiciel strony ukraińskiej stwierdził wówczas: „[...] sytuacja geopolityczna i zmniejszenie wolumenów tranzytowych zmusza nas do poszukiwania nowych obszarów handlu i współpracy w celu zapewnienia obciążenia własnego systemu przesyłowego gazu. Dlatego współpraca z Republiką Turcji w zakresie dostaw LNG jest dla nas priorytetem”⁵⁷.

Współpraca na rzecz bezpieczeństwa regionalnego, o której mowa w ukraińskiej strategii, znajduje wyraz w rozwijanym ostatnio partnerstwie w zakresie przemysłu obronnego. Na mocy porozumienia z 2018 r. zakupiono od Turcji sześć dronów TB2 Bayraktar, a w kwietniu 2021 r. ukraińska armia po raz pierwszy wykorzystwała je do lotów rozpoznawczych w Donbasie. Zapowiadane jest ponadto włączenie do ukraińskiego uzbrojenia kolejnych 48 tureckich UAV, które mogłyby być wyprodukowane w ramach *joint venture*. Ukraińcy przekonują tureckich partnerów, że ich *know-how* może rozwiązać problemy Turcji z produkcją silników

55 Bakan Çavuşoğlu: „Ukrayna ve NATO arasında devam edecek işbirliği, güçlü ve bağımsız bir Ukrayna için çok önemli”, „Haberler” [online], 7 VII 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.haberler.com/bakan-cavusoglu-ukrayna-ve-nato-arasinda-devam-14252270-haberi/>>.

56 Azerbaijan may become new potential source of gas supplies to Ukraine, „Ukrinform” [online], 17 VI 2021 [dostęp: 17 VI 2021]: <<https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3266524-azerbaijan-may-become-new-potential-source-of-gas-supplies-to-ukraine.html>>.

57 Ukraina zacikavlena u postačanni ZPG iz Tureččini, – zastupnik ministra, „Ministerstvo energetiki Ukraïni” [online], 26 VI 2021 [dostęp: 26 VI 2021]: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=24555118&cat_id=35109>.

do tych maszyn⁵⁸. W połowie lipca 2021 r. pojawiła się z kolei informacja, że Turcja zakupiła od Ukrainy czternaście silników do projektowanego śmigłowca bojowego ATAK-2⁵⁹. Trwają również dyskusje o wspólnej produkcji korwet oraz samolotu transportowego AN-178⁶⁰. Już dziś ukraińsko-turecka spółka Black Sea Shield pracuje nad kierowanymi pociskami przeciwpancernymi, dronami i systemami walki radioelektronicznej⁶¹. Kijów i Ankara zapowiedziały ponadto bliższą współpracę w ramach przemysłu kosmicznego, łącznie z planami wystrzelenia wspólnego satelity⁶². Co równie istotne, po raz pierwszy w historii Ukraina otrzymała od Turcji zaproszenie do udziału w manewrach Wschodnie Śródziemnomorze 2021 (*Doğu Akdeniz 2021*), które mają się odbyć pod koniec 2021 r.

Należy wreszcie przywołać sprawę autokefalii ukraińskiej Cerkwi prawosławnej. Mimo protestów strony rosyjskiej w styczniu 2019 r. ekuumeniczny patriarcha Konstantynopola Bartłomiej podpisał *tomos*, ustanawiając tym samym niezależność ukraińskiej Cerkwi od patriarchatu moskiewskiego. Decyzja ta osłabiła zarówno fizyczne, jak i duchowe wpływy

- 58 T. Yavuz, *Ukraine eyes more joint defense projects with Turkey*, „Anadolu Ajansı” [online], 3 II 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.aa.com.tr/en/economy/ukraine-eyes-more-joint-defense-projects-with-turkey/2132853>>. Turcja ma strukturalny problem z własną krajową produkcją silników do różnego typu uzbrojenia (m.in. czołgów, samolotów bojowych i helikopterów) i w dużym stopniu zależy w tym obszarze od dostaw zewnętrznych. Zob. B. E. Begdil, *Turkey's „chronic engine problem” is harming defense projects, warn officials*, „Defense News” [online], 26 VI 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.defensenews.com/industry/techwatch/2020/06/26/turkeys-chronic-engine-problem-is-harming-defense-projects-warn-officials/>>.
- 59 A. Alemdar, *Ağır sınıf taarruz helikopteri ATAK-II'nin motorları Ukraynadan gelecek*, „Defence Turk” [online], 14 III 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.defenceturk.net/agir-sinif-taarruz-helikopteri-atak-iinin-motorlari-ukraynadan-gelecek>>.
- 60 A. Aydıntaşbaş, J. Hosa, *West wishes: Turkey's growing relationship with Ukraine*, „European Council on Foreign Relations” [online], 12 V 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://ecfr.eu/article/west-wishes-turkeys-growing-relationship-with-ukraine/>>.
- 61 M. Zaniewicz, *Nowa strategia obronna Ukrainy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 5 V 2021 (Biuletyn, 91 (1787)): <https://pism.pl/publikacje/Nowa_strategia_obronna_Ukrainy> [dostęp: 14 VI 2021].
- 62 B. E. Bekdil, *Turkey, Ukraine seeking broader space cooperation*, „Defense News” [online], 14 XII 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.defensenews.com/space/2020/12/14/turkey-ukraine-seeking-broader-space-cooperation/>>; *Ukrayna: Türkiye ile uzaya roket fırlatabiliriz*, „Ensonhaber” [online], 21 VI 2021 [dostęp: 21 VI 2021]: <<https://www.ensonhaber.com/teknoloji/ukrayna-turkiye-ile-uzaya-roket-firlatabiliriz>>.

Rosji na Ukrainie, pozbawiając Cerkiew moskiewską zwierzchnictwa nad dwunastoma tysiącami parafii na terytorium Ukrainy i osłabiając kreowany przez Rosjan mit o Moskwie jako trzecim Rzymie. Wraz z wyborczą porażką Petra Poroszenki, który instrumentalizował kwestię autokefalii na potrzeby polityki wewnętrznej, sprawa zeszła na drugi plan relacji rosyjsko-ukraińskich. Oficjalnie Turcja nie ingerowała w decyzję patriarchy Konstantynopola, jednak trudno sobie wyobrazić, aby nie brał on pod uwagę stanowiska Ankar⁶³. Dość powiedzieć, że Mustafa Dżemilew stwierdził w rozmowie z BBC, że Tatarzy krymscy poświęcili wiele wysiłku, by przekonać prezydenta Erdoğan, jak ważne jest dla Ukrainy istnienie na jej terytorium Cerkwi niezależnej od Moskwy: „Kiedy lecieliśmy do Turcji 12 lipca, w mojej obecności Poroszenko zaczął rozmowę z Bartłomiejem, a później z Erdoğanem. Erdoğan stanowczo stwierdził, że zrobi wszystko co możliwe, abyśmy dostali autokefalię”⁶⁴.

Podsumowanie

Koncepcja miękkiego równoważenia stanowi użyteczne ramy dla analizy dynamiki relacji w trójkącie Turcja–Rosja–Ukraina. Morze Czarne pozostaje jednym z pól stłumionej, ale coraz bardziej otwartej rywalizacji turecko-rosyjskiej, a aneksja i militaryzacja Krymu przez Rosję zmieniła na jej korzyść regionalny układ sił. Wzrost rosyjskiej dominacji stanowi wyzwanie dla tureckich interesów geostrategicznych, uderza bowiem w rosnące aspiracje Ankar⁶⁴ do odgrywania roli regionalnej potęgi.

Działania Turcji – czy to podejmowane w szerszych koalicjach i na forum organizacji międzynarodowych, jak w przypadku polityki czarnomorskiej,

63 B. Yinanç, *Did Erdoğan say no to Putin on church issue?*, „Hürriyet Daily News” [online], 7 I 2019 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/barcin-yinanc/did-erdogan-say-no-to-putin-on-church-issue-140314>>. Zob. też: J. Olchowski, *Ukraińsko-turecka rozgrywka z Rosją i Tatarami w tle*, Instytut Europy Środkowej, Lublin 29 II 2020 (Komentarz IES, 128 (31/2020)): <<https://ies.lublin.pl/komentarze/ukrainsko-turecka-rozgrywka-z-rosja-i-tatarami-w-tle/>> [dostęp: 14 VI 2021].

64 V. Červonenko, *Mustafa Dżemilëv: „Z nasolodoù sposterigaù, àk bisyt’sà Kremł’ čerez Tomos”*, „BBC News Ukraina” [online], 18 IX 2018 [dostęp: 14 VI 2021]: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45525505?fbclid=IwARoejNVQ3ofiBwZbkZchHb8KarsJzWlCSIEJV1qeNgdq9_yb6d-xQ6XqJg>.

czy też w ramach intensyfikacji bilateralnych relacji z Ukrainą – są nie tyle otwartym rzuceniem Rosji rękawicy, ile próbą powolnego i systematycznego podkopywania jej hegemonicznej pozycji i rosnących wpływów regionalnych. Ich celem jest zbudowanie bardziej równorzędnych relacji dwustronnych. Ankarą nie chce otwarcie antagonizować się z Moskwą, o czym świadczy m.in. fakt, że nie dołączyła do zachodnich sankcji nałożonych na Rosję po 2014 r. Wykorzystuje jednak coraz bogatsze instrumentarium, aby powstrzymać ekspansję państwa, które pozostając bliskim partnerem Turcji w sferze gospodarczej, staje się coraz poważniejszym rywalem geostrategicznym.

W szerszej perspektywie relacje Turcji z Rosją, ale również z Ukrainą, ukazują charakter współczesnych stosunków między państwami, które dążą do zmiany systemowego *status quo* – zwłaszcza wschodzącymi potęgami czy państwami rewizjonistycznymi. Relacje te stają się coraz bardziej pragmatyczne, transakcyjne, niejednoznaczne, antynomiczne, zmienne oraz koniunkturalne i nie opierają się na silnie zdefiniowanej aksjologii czy wspólnocie wartości, a jedynie na interesach, niejednokrotnie definiowanych krótkoterminowo.

Bibliografia

- „Akkuyu NGS İnşaat Projesi” [online, dostęp: 14 VI 2021]: <<http://www.akkunpp.com/index.php?lang=en>>.
- Aktürk Ş., *Relations between Russia and Turkey before, during, and after the failed coup of 2016*, „Insight Turkey” 2019, vol. 21, No. 4.
- Akyuz K., Hess S., *Turkey looks East. International leverage and democratic backsliding in a hybrid regime*, „Mediterranean Quarterly” 2018, vol. 29, No. 2.
- Alemdar A., *Ağır sınıf taarruz helikopteri ATAK-II'nin motorları Ukraynadan gelecek*, „Defence Turk” [online], 14 III 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.defenceturk.net/agir-sinif-taarruz-helikopteri-atak-iinin-motorlari-ukraynadan-gelecek>>.
- Åtland K., *Redrawing borders, reshaping orders. Russia's quest for dominance in the Black Sea region*, „European Security” 2021, vol. 30, No. 2.
- Aydın M., *The long view on Turkish-Russian rivalry and cooperation*, The German Marshall Fund of the United States, June 2020 (On Turkey, 5): <<https://www.gmfus.org/publications/long-view-turkish-russian-rivalry-and-cooperation>> [dostęp: 14 VI 2021].
- Aydıntaşbaş A., Hosa J., *West wishes: Turkey's growing relationship with Ukraine*, „European Council on Foreign Relations” [online], 12 V 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://ecfr.eu/article/west-wishes-turkeys-growing-relationship-with-ukraine/>>.

- Azerbaijan may become new potential source of gas supplies to Ukraine*, „Ukrinform” [online], 17 VI 2021 [dostęp: 17 VI 2021]: <<https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3266524-azerbaijan-may-become-new-potential-source-of-gas-supplies-to-ukraine.html>>.
- Bakan Çavuşoğlu: „Ukrayna ve NATO arasında devam edecek işbirliği, güçlü ve bağımsız bir Ukrayna için çok önemli”*, „Haberler” [online], 7 VII 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.haberler.com/bakan-cavusoglu-ukrayna-ve-nato-arasinda-devam-14252270-haberi/>>.
- Balance of power. Theory and practice in the 21st century*, ed. T. V. Paul, J. Wirtz, M. Forrtmann, Stanford University Press, Stanford 2004.
- Bazoğlu Sezer D., *Ukraine, Turkey, and the Black Sea Region*, „Harvard Ukrainian Studies” 1996, vol. 20.
- Begdil B. E., *Turkey’s „chronic engine problem” is harming defense projects, warn officials*, „Defense News” [online], 26 VI 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.defense-news.com/industry/techwatch/2020/06/26/turkeys-chronic-engine-problem-is-harming-defense-projects-warn-officials/>>.
- Bekdil B. E., *Turkey, Ukraine seeking broader space cooperation*, „Defense News” [online], 14 XII 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.defensenews.com/space/2020/12/14/turkey-ukraine-seeking-broader-space-cooperation/>>.
- Çelikipala M., Erşen E., *Turkey’s Black Sea predicament. Challenging or accommodating Russia?*, „Perceptions. Journal of international affairs” 2018, vol. 23, No. 2.
- Červonenko V., *Mustafa Džemilëv: „Z nasolodoù sposterigaù, àk bisyt’sà Kreml’ čerez Tomos”*, „BBC News Ukraïna” [online], 18 IX 2018 [dostęp: 14 VI 2021]: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45525505?fbclid=IwARoejNVQ3ofiBwZbKZhchHb8KarsJzWlCSIEJV1qeNgdq9_yb6d-xQ6XqJg>.
- Ceylan T. E., *Israel and Turkey. Once comrades now frenemies*, „Contemporary Review of the Middle East” 2021, DOI: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/23477989211019822?journalCode=cmea>> [dostęp: 1 VII 2021].
- Convention 2 regarding the regime of the straits. Signed at Montreux, July 20th, 1936*, [w:] *League of Nations. Treaty series*, vol. 173: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%020173/v173.pdf>> [dostęp: 15 VII 2021].
- Dalay G., *After the S-400 purchase. Where are Turkish-Russian relations heading?*, Stiftung Wissenschaft und Politik, 3 IX 2019: <<https://www.swp-berlin.org/en/publication/after-the-s-400-purchase-where-are-turkish-russian-relations-heading>> [dostęp: 14 VI 2021].
- Demirci Z., *Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Kırım Platformuna desteğimizi bugün bir kere daha yineledik*, „Anadolu Ajansı” [online], 18 XII 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-cavusoglu-kirim-platformuna-destegimizi-bugun-bir-kere-daha-yineledik/2081611>>.
- Dursun-Özkanca O., *Turkish soft balancing against the EU? An analysis of the prospects for improved transatlantic security relations*, „Foreign Policy Analysis” 2017, vol. 13, No. 4.

- Egeli S., *Making sense of Turkey's air and missile defense merry-go-round*, „All Azimuth” 2018, vol. 8, No. 1.
- Erdogan: NATO'nun yüzünden Karadeniz Rus gölü oldu, „SOL” [online], 11 V 2016 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://haber.sol.org.tr/toplum/erdogan-natonun-yuzunden-karadeniz-rus-golu-oldu-155577>>.
- Ferguson Ch., *The strategic use of soft balancing. The normative dimensions of the Chinese-Russian „strategic partnership”*, „Journal of Strategic Studies” 2012, vol. 35, No. 2.
- Frappi C., *The Russo-Turkish entente. A tactical embrace along strategic and geopolitical convergences*, [w:] *Turkey: towards an Eurasian shift?*, ed. V. Talbot, Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, Milano 26 IV 2018: <https://www.ispionline.it/sites/default/files/publicazioni/turkey_report_.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].
- Fukuyama F., *Droning on in the Middle East*, „American Purpose” [online], 5 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>>.
- Güger M. B., *Türkiye'nin Kırım politikası ve „Kırım Platformu”*, „Cumhuriyet” [online], 7 VI 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiyenin-kirim-politikasi-ve-kirim-platformu-1842437>>.
- Gurganus J., Rumer E., *Russia's global ambitions in perspective*, Carnegie Endowment for International Peace, February 2019 (Working Paper): <https://carnegieendowment.org/files/RumerGurganus_Perspective_final.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].
- Haferlach L., Tekin F., Wódka J., *Friends. Foes. Frenemies? Unpacking the future of EU-Turkey relations*, „Futures” 2018, vol. 97.
- Hamilton R. E., Mikulska A., *Cooperation, competition, and compartmentalization: Russian-Turkish relations and their implications for the West*, Foreign Policy Research Institute, April 2021 (Black Sea Strategy Papers): <<https://www.fpri.org/article/2021/04/cooperation-competition-and-compartmentalization-russian-turkish-relations-and-their-implications-for-the-west/>> [dostęp: 14 VI 2021].
- He L., Feng H., *If not soft balancing, then what? Reconsidering soft balancing and US policy towards China*, „Security Studies” 2008, vol. 17, No. 2.
- Hill F., Taşpınar Ö., *Turkey and Russia – axis of excluded?*, „Survival. Global politics and strategy” 2006, vol. 48, No. 1.
- Kaczmarek M., *Russia-China relations in the post-crisis international order*, Routledge, 2015.
- Kelley J., *Strategic non-cooperation as soft balancing. Why Iraq was not just about Iraq*, „International Politics” 2005, vol. 42.
- Khong Y. K., *Coping with strategic uncertainty. The role of institutions and soft balancing in Southeast Asia's post-Cold War strategy*, [w:] *Rethinking security in East Asia. Identity, power and efficiency*, ed. J.-J. Suh, P. J. Katzenstein, A. Carlson, Stanford University Press, Stanford 2004.
- Klymenko A., *A „Russian lake”: the nine aspects of the current situation in the Black Sea*, „Black Sea News” [online], 4 VIII 2019 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.blackseanews.net/en/read/153503>>.

- Kutlay M., Öniş Z., *Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?*, „International Affairs” 2021, vol. 97, No. 4. *League of Nations. Treaty series*, vol. 173: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%020173/v173.pdf>> [dostęp: 15 VII 2021].
- Legucka A., *Polityka Rosji w obszarze wschodniego Morza Śródziemnego*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 22 V 2020 (Biuletyn, 111 (2034)): <https://pism.pl/publikacje/Polityka_Rosji_w_obszarze_wschodniego_Morza_Srodziemnego> [dostęp: 14 VI 2021].
- Lubina M., *Russia and China. A political marriage of convenience – stable and successful*, Barbara Budrich Publishers, Opladen 2017.
- Łoskot-Strachota A., Seroka M., Szpala M., *TurkStream na dywersyfikującym się rynku Europy Południowo-Wschodniej*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 8 IV 2021 (Komentarze OSW, 388): <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-04-08/turkstream-na-dywersyfikujacym-sie-rynku-europy-poludniowo>> [dostęp: 14 VI 2021].
- Mahoney J., Schensul D., *Historical context and path dependence*, [w:] *The Oxford handbook of contextual political analysis*, ed. R. E. Goodin, Ch. Tilly, Oxford University Press, Oxford 2006.
- Menkiszak M., *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, październik 2019 (Punkt Widzenia, 76): <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_o.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].
- Nye J. S., *The cooperative rivalry of US-China relations*, „Project Syndicate” [online], 6 XI 2018 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.project-syndicate.org/commentary/china-america-relationship-cooperative-rivalry-by-joseph-s--nye-2018-11>>.
- Oğuzlu T., *Turkish foreign policy in a changing world order*, „All Azimuth” 2018, vol. 9, No. 1.
- Olchowski J., *Ukraińsko-turecka rozgrywka z Rosją i Tatarami w tle*, Instytut Europy Środkowej, Lublin 29 II 2020 (Komentarz IEŚ, 128 (31/2020)): <<https://ies.lublin.pl/komentarze/ukrainsko-turecka-rozgrywka-z-rosja-i-tatarami-w-tle/>> [dostęp: 14 VI 2021].
- Öniş Z., Yılmaz Ş., *Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region*, „Third World Quarterly” 2016, vol. 37, No. 1.
- „Our primary goal is that the Black Sea continues to be a sea of peace and cooperation”, „Presidency of the Republic of Turkey” [online], 10 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/126545/-our-primary-goal-is-that-the-black-sea-continues-to-be-a-sea-of-peace-and-cooperation->>.
- The Oxford handbook of contextual political analysis*, ed. R. E. Goodin, Ch. Tilly, Oxford University Press, Oxford 2006.
- Pape R. A., *Soft balancing against the United States*, „International Security” 2005, vol. 30, No. 1.

- Paul T. V., *Introduction. The enduring axioms of balance of power theory and their contemporary relevance*, [w:] *Balance of power. Theory and practice in the 21st century*, ed. T. V. Paul, J. Wirtz, M. Fortmann, Stanford University Press, Stanford 2004.
- Paul T. V., *Soft balancing in the age of US primacy*, „International Security” 2005, vol. 30, No. 1.
- Petersen M., *The naval power shift in the Black Sea*, „War on the Rocks” [online], 9 I 2019 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://warontherocks.com/2019/01/the-naval-power-shift-in-the-black-sea/>>.
- Petrov G., *Èrdogan rešil vozdejstvovat' na Moskvu čerez Kiev. Turciâ razygryvaet ukrainskuû kartu v bol'šoj igre s Rossiej*, „Nezavisimâ gazeta” [online], 11 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <https://www.ng.ru/world/2021-04-11/1_8125_turkey.html>.
- Pierini M., *Russia's posture in the Mediterranean. Implications for NATO and Europe*, Carnegie Europe, June 2021: <https://carnegieendowment.org/files/2021-06-08_Pierini_RussiaMed_final.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].
- Polityuk P., Gumrukcu T., *Turkey's Erdogan calls for end to „worrying” developments in eastern Ukraine, offers support*, „Reuters” [online], 10 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-turkish-presidents-hold-talks-amid-donbass-tensions-with-russia-2021-04-10/>>.
- Rethinking security in East Asia. Identity, power and efficiency*, ed. J.-J. Suh, P. J. Katzenstein, A. Carlson, Stanford University Press, Stanford 2004.
- Russia warns Turkey over ties with Ukraine*, „Reuters” [online], 24 V 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.reuters.com/world/russia-warns-turkey-over-ties-with-ukraine-2021-05-24/>>.
- Saltzman I. Z., *Securitizing balance of power theory. A polymorphic reconceptualization*, Lexington Books, Lanham 2011.
- Schaefer M. E., Poffenbarger J. G., *The formation of the BRICS and its implication for the United States: emerging together*, Palgrave Macmillan, New York 2014.
- Shlykov P., *Russian-Turkish relations in the wider Black Sea region. Cooperation and competition*, „Perceptions. Journal of international affairs” 2018, vol. 23, No. 2.
- Stoner K. E., *Russia resurrected. Its power and purpose in a new global order*, Oxford University Press, 2020.
- Strachota K., Wilk A., *s-400 dla Turcji. Eskalacja kryzysu w stosunkach turecko-ame-rykańskich*, Ósrodek Studiów Wschodnich, 12 VI 2019 (Komentarze OSW, 305): <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-06-12/s-400-dla-turcji-eskalacja-kryzysu-w-stosunkach-turecko>> [dostęp: 14 VI 2021].
- Sukiennik J., *Path dependence – proces przekształceń instytucjonalnych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 493.
- Szeligowski D., *Nowa strategia bezpieczeństwa narodowego Ukrainy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 30 X 2020 (Biuletyn, 219 (2151)): <https://pism.pl/publikacje/Nowa_strategia_bezpieczenstwa_narodowego_Ukrainy> [dostęp: 14 VI 2021].
- Szumer M., *Turcja tęskni za imperium*, „Gazeta Wyborcza”, 1 II 2018.

- Taliaferro J. W., *Defending frenemies. Alliances, politics, and nuclear nonproliferation in US foreign policy*, Oxford University Press, New York 2019.
- Temiz K., *Türkiye-Çin ilişkileri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Nisan 2017 (Analiz, 196): <<https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>> [dostęp: 14 VI 2021].
- Temizer M., *Russian share of Turkish gas imports falls as LNG rises*, „Anadolu Agency” [online], 5 VI 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russian-share-of-turkish-gas-imports-falls-as-lng-rises/1866403>>.
- Turkey downing of Russia jet „stab in the back” – Putin*, „BBC” [online], 24 XI 2015 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34913173>>.
- Turkey: towards an Eurasian shift?*, ed. V. Talbot, Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, Milano 26 IV 2018: <https://www.ispionline.it/sites/default/files/publicazioni/turkey_report_.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].
- „Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları” [online, dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.tccb.gov.tr/>>.
- Türkiye ile Ukrayna arasında 20 maddelik ortak bildiri*, „TRT Haber” [online], 10 IV 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-ukrayna-arasinda-20-maddelik-ortak-bildiri-571807.html>>.
- Ukraina zacikavlena u postačanni ZPG iz Tureččini*, – zastupnik ministra, „Ministerstvo energetiki Ukraïni” [online], 26 VI 2021 [dostęp: 26 VI 2021]: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245551118&cat_id=35109>.
- Ukraine and Turkey hold political and security consultations in the Quadriga format at the level of national coordinators*, „Ministry of Foreign Affairs of Ukraine” [online], 24 III 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://mfa.gov.ua/en/news/ukraine-and-turkey-held-political-and-security-consultations-quadriga-format-level-national-coordinators>>.
- Ukrayna: Türkiye ile uzaya roket fırlatabiliriz*, „Ensonhaber” [online], 21 VI 2021 [dostęp: 21 VI 2021]: <<https://www.ensonhaber.com/teknoloji/ukrayna-turkiye-ile-uzaya-roket-firlatabiliriz>>.
- Vorotnyuk M., *Foreign policy audit. Ukraine-Turkey*, Institute of World Policy, Kyiv 2016 (Discussion Paper): <http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/04/Aud_Ukr_Turk_01_32_eng-2.pdf> [dostęp: 14 VI 2021].
- Wasilewski K., *Amerykańskie sankcje na Turcję*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 15 XII 2020 (Komentarz, 93/2020): <https://www.pism.pl/publikacje/Amerykanskie_sankcje_na_Turcje> [dostęp: 14 VI 2021].
- „We will maintain our support for Ukraine’s sovereignty and territorial integrity, including Crimea”, „Presidency of the Republic of Turkey” [online], 3 III 2020 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/116515/-we-will-main-tain-our-support-for-ukraine-s-sovereignty-and-territorial-integrity-including-crimea->>>.
- Whitaker B. E., *Soft balancing among weak states? Evidence from Africa*, „International Affairs” 2010, vol. 86.

- Włodkowska-Bagan A., *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, t. 14, nr 3.
- Wódka J., *Polityka zagraniczna średniej potęgi. Turcja jako studium przypadku*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2018.
- Yavuz T., *Ukraine eyes more joint defense projects with Turkey*, „Anadolu Ajansı” [online], 3 II 2021 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.aa.com.tr/en/economy/ukraine-eyes-more-joint-defense-projects-with-turkey/2132853>>.
- Yeşiltaş M., *Soft balancing in Turkish foreign policy: the case of the 2003 Iraq war*, „Perceptions. Journal of international affairs” 2009, vol. 14.
- Yinanç B., *Did Erdoğan say no to Putin on church issue?*, „Hürriyet Daily News” [online], 7 I 2019 [dostęp: 14 VI 2021]: <<https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/barcin-yinanc/did-erdogan-say-no-to-putin-on-church-issue-140314>>.
- Zaniewicz M., *Nowa strategia obronna Ukrainy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 5 V 2021 (Biuletyn, 91 (1787)): <https://pism.pl/publikacje/Nowa_strategia_obronna_Ukrainy> [dostęp: 14 VI 2021].
- Zarakol A., *Problem areas for the new Turkish foreign policy*, „Nationalities Papers. The journal of nationalism and ethnicity” 2012, vol. 40, No. 5.